

Ylä-Savon Instituutti: Sonkajärven luonto

Tässä kuvauksessa pyritään esittelemään Sonkajärven luontoa sen ikäjärjestyksessä. Aluksi tutustutaan Sonkajärven luonnonhistoriaan, sillä on aina mielenkiintoista tietää millaista kotiseudulla on ollut aikaisemmin ja miten olosuhteet ovat muuttuneet aikojen kuluessa. Myöhemmin esitellään luonnon erityispiirteitä, kallioperää, maaperää, kasvillisuutta, eläimistöä, vesistöjä sekä tutustutaan muutamaaan erityiskohteeseen. Lopuksi tarkastellaan lyhyesti kunnan asuttamista ja ihmistoiminnan vaikutuksia luonnolle. Käytössä on mm. ilmakuviasta koottu diasarja, jonka kohtalosta kirjatoimikunta päättäne jossakin.

Sisällysluettelo:

LUONNON HISTORIAA

Jääkauden aika Jäätiköt sulavat Jyrkän ja Vehmasjärven tienoot Itämeren rantoina Maa paljastuu ja metsät valtaavat alaa Ilmasto lämpenee ja jäähtyy jälleen

ERITYISPIIRTEITÄ

Luonnon yleiskuva Kallioperä ja pinnanmuodot Maaperä Metsäkasvillisuus ja eläimistö Vesistöt Luonnoltaan erikoisia kohteita

SONKAJÄRVEN ASUTTAMINEN JA LUONNON MUUTOKSIA

Varhaisasutus Ihmisen aiheuttamia muutoksia - kasket - raiviot - vesilaskut Mitä luonto tarjoaa - lieneekö tarpeen/jokainen tietää/mestarointia

KIRJALLISUUTTA

LUONNON HISTORIAA

Jääkauden aika

Sonkajärven nykyiseen maisemakuvaan on noin 10 000 vuotta sitten päättynyt jääkausi jättänyt selvät merkkinsä. Jopa 1,5 - 2 km paksu koko Skandinavian alleen peittänyt jääpeite on valtavalla painollaan hitaasti liukunut Pohjois-Savonkin kamaralla. Se on louhinut irti kallioperästä lohkaraita ja kerännyt irtonaisen maa-aineksen mukaansa, se on uurttanut kallioperän heikkoja kohtia syvemmäksi ja hionut kohoumien pinnat sileäksi.

Sonkajärven alueen järviaalto, mm. Laakajärvi, Kiltuanjärvi, Haajaistenjärvi, Päämäri ja Sonkajärvi kuvastavat muodoillaan jäätikön kulkusuuntaa; ne ovat suuntautuneet luoteesta kaakkoon. Monet kallioperän ruhjeet, mm. Haajaistenjärven Uuranholi, ovat myös näkyvä esimerkki jään kulkusuunnasta ja kuluttavasta vaikutuksesta. Myös monet mäet ovat suuntautuneet luode-kaakko suuntaan. Tällaisia selänteitä on erityisesti Sukevan ja Jyrkän välisillä alueilla. Esim. Kolkän järven

ympäristössä esiintyy saman suuntaisia mäkiä parvena. Mannerjätikkö on kuljettanut mukanaan valtavaa ainesmäärää, joka sisältää sekaisin erilaisia maalajeja kuten savea, hiekkaa, soraa, kiviä ja lohkareita. Jään lopulta sulaessa tuo ns. moreeniksi kutsuttu aines jäi peittämään koko alueen kallioperää ohuena, tiukkaan puristuneena verhona. Alla olevat kallioperän muodot tulevat kuitenkin selvästi esille maapeitteestä huolimatta.

Jäätiköt sulavat

Noin 10 000 vuotta sitten alkoi jääkausi väistyä Pohjois-Euroopasta ilmaston lämpenemisen seurauksena. Jään sulaminen tapahtui melko nopeasti. Pohjois-Savon alueelta jään on arvioitu sulaneen noin 300 - 400 vuoden aikana.

Jäätikön sulaessa virtasivat vuolaat sulamisvedet jäätiköltä kohti jään reunaosia. Näiden jäätikköjokien mukana kulkeutui veden lajittelemaa ainesta, lähinnä hiekkaa ja soraa, joka kerrostui harjuiksi ja erilaisiksi hiekkalaakioiksi harjujen ympärille. Sonkajärvenkin alueelle kerrostui joitain harjuja. Haajaistenjärven ja siitä jatkuvan ruhjelaakson, Uuranholin jatkona on aina Rautavaaralle etenevä harju-kerrostuma. Sonkajärven kirkonkylän kohdalla on toinen harju-muodostuma. Tähän harjujaksoon kuuluu Kainuunmäen pieni harju-muodostuma sekä Ylä-Varpasen, Suuri-Luotosen ja Kalliojärven kautta kulkevat katkeilevat harjuselänteet. Kolmas huomattava harju kulkee Jyrkältä lähes Sahintien suunnassa kohti Koirakoskea.

Jyrkän ja Vehmasjärven tienoot Itämeren rantoina

Jään sulaessa Sonkajärven alueelta lopullisesti ehkä n. 9 200 - 9 300 vuotta sitten, ei jään alta suinkaan paljastunut jäätikön myllertämä kuiva maankamara, vaan koko seutu joitain alueita lukuunottamatta oli veden peitossa. Itämeren (Itämeri oli tuolloin suuri järvi) aallot huuhtoivat Sonkajärven päällä ja vain alueen itäosat, ts. Jyrkän ja Vehmasjärven tienoot, ja kunnan keskiosien korkeimmat mäet kohosivat vedenpinnan ylä-puolelle. Esim. Vänninmäki, Pajusenmäki, Koivumäki ja Teerimäki olivat saaria varsinaisen rannikon edustalla, jonka muodostivat kunnan itäiset osat.

Esim. Vänninmäen rinteiden kalliopaljastumat olivat mahdollisesti hyljelaumoille mieluisia lepopaikkoja. Sinne missä oli kuivaa maata levittäytyi pian esim. peuroja. Ja todennäköisesti jo tuolloin metsästäviä, pohjoisiin oloihin tottuneita ihmisiä seurasi vaeltavia peuralaumoja jossain Jyrkän seuduilla, missä kuivaa maata oli jo yli 9 000 vuotta sitten.

Maan kohoamisen jälkeen seurauksena vesi alkoi laskea jättäen huuhtoutuneita kivikkoja tai kalliopaljastumia vaarojen rinteille muistoiksi menneistä veden korkeuksista. Tämä huuhtoutuminen ja myös sulamisvesien kuljetus olivat alkuna Sonkajärven savi- ja hiesuperäisille maille, jotka peittävät mm. Sukevanjärvi-Matkusjoki-Sonkajärvi-Hernejärvi-vesireitin ympäristöjen alavat seudut. Nämä alueet olivat tuhansia vuosia veden alla, kunnes maan kohoaminen ne lopulta paljasti. Savimaat ovat siten entisen meren pohjasavea.

Vasta veden tai jään alta paljastuneilla maille, ts. meren rannalla ja saarilla, oli paljon elintilaa kasveille. Ensimmäiset kasvit olivat ruohokasveja ja lajeja oli paljon. Tuolloin saarina olevilla Kulvemäellä ja Vänninmäellä saattoi vierekkäin kasvaa nykyisin tunturiseuduille kuuluvia lajeja ja eteläisten aromaiden kalkkia vaativia kasveja (mm. variksenmarja, sarat, leinikit, savikat ja pujot). Kasvipeite ei alussa ollut vielä ehtinyt vakiintua, vaan se muistutti aukkoisuudessaan nykyisiä hiekkaisia merenrantoja tai jokivarsisomerikkoja.

Muutamien kymmenien, korkeintaan sadan vuoden kuluessa ehti paikalle myös pensaita ja puitakin. Pensaista pajut olivat yleisimpiä. Myös nykyisin Pohjanlahden rannikoilla kasvava tyrnipensas oli jokseenkin yleinen. Maa paljastuu ja metsät valtaavat alaa

Maankuori oli painunut alaspäin mannerjäätikön puristuksessa ja painauma alkoi suoristua, kun jää alkoi sulaa ja painoasti keventyä. Maan kohoaminen on ollut nopeinta luoteessa, joten maanpinta on kallistunut. Myös Sonkajärven alue kallistui kaakkoon päin, minkä seurauksena mm. Sukevan alue on kohonnut jääkauden jälkeen noin 20 metriä enemmän kuin kunnan kaakkoisimmat osat. Maan kallistuminen jatkuu edelleen. Tämän vuoksi Sonkajärven järvet pyrkivät laajentumaan kaakkoon päin, jolloin järvien luoteispäissä paljastuu entistä järven pohjaa. Kehitys on kuitenkin niin hidasta, ettei sitä yhden ihmisiän aikana juuri huomaa. Maan kallistumisen seurauksena on Sonkajärvi kokenut useita vesivaiheita. Noin 8 000 vuotta sitten jo suuri osa kunnan alueesta oli paljastunut veden alta. Matkusjoen ja Sonkajärven vesistö oli tuolloin kuitenkin lähes Sukevalle saakka suorassa vesiyhteydessä Suur-Saimaan vesistöön. Maan kohoamisen takia Sonkajärvi kuitenkin kuroutui pian omaksi altaakseen ja Suur-Saimaan lahti kutistui Matkusjoeksi. Kuten Itämerenkin korkein pinta jätti noin 1 000 vuotta aikaisemmin merkkinsä mäkien rinteisiin, jäi myös Saimaan aalloista kulutuslovia Sonkajärven kirkonkylää ympäröiville kukkuloille. Pian jään vetäytymisen jälkeen myös ensimmäiset puut ilmestyivät maisemaan ja noin 9 200 vuotta sitten koivu oli metsien ehdoton valtalaji. Koivikot muistuttivat ulkonäöltään nykyisiä Lapin metsänrahakoivikoita. Koivut olivat tunturikoivua muistuttavia hieskoivun muotoja ja vaivaiskoivuja. Rauduskoivu tuli hieman myöhemmin.

Suur-Saimaan vesistö oli suorassa lahtiyhteydessä lähes Sukevalle saakka n. 8 000 vuotta sitten. Tämän lahden alta paljastuivat maan kohotessa ja veden väistyessä kunnan savi- ja hiesumaat. Lähes puhtaiden koivumetsien aika kesti 200 - 300 vuotta. Mänty yleistyi kuitenkin melko nopeasti ja siitä tuli pian koivun ohella metsien valtapuu. Veden koskemattomilla ja aikaisemmin paljastuneilla alueilla männiköt olivat jopa vallitsevia. Samalla alavimmilla seuduilla lehtipuista myös leppä ja haapa yleistyivät. Metsien tiheydessä aluskasvillisuus väheni. Ilmasto lämpenee ja jäähtyy jälleen

Ilmasto lämpeni jatkuvasti, varsinkin kesälämpötilat nousivat. Lämpötila oli korkeimmillaan 6 000 - 6 500 vuotta sitten. Vuoden keskilämpötila oli tuolloin noin kaksi astetta nykyistä korkeampi. Sonkajärven seuduilla se vastasi suurinpiirtein nykyistä aivan eteläisimmän Suomen ilmastoa. Tämän seurauksena kasvillisuus rehevöityi entisestään. Selvimmin tämä näkyi puulajisuhteissa. Lehtipuut yleistyivät ja koivusta tuli uudelleen metsien valtalaji. Myös ns. jaloja lehtipuita, kuten lehmusta, jalavaa, pähkinäpensasta ja tammea kasvoi Sonkajärvellä huuhtoutumattomilla mäkien lakiosilla ja etelärinteillä. Ilmeisesti tämän lämpökauden jäänteinä Sonkajärven Salmisenmäellä ja Kangaslammella kasvavat tiittävästi Suomen pohjoisimmat luonnonvaraiset metsälehmukset.

Metsät olivat reheviä sekametsiä ja lehtomaisten metsien osuus oli nykyistä suurempi.

Myös suot olivat rehevämpiä ja lettoja ja luhtasoita oli yleisesti. Järvet olivat nykyistä ravinteisempia ja kirkasvetisempiä. Esim. Raudanvedessä kasvoi vesikasveja (esim. karvalehti ja notkea näkinruoho), jotka ovat myöhemmin hävinneet. Noin 6 000 vuotta sitten lämpötila alkoi laskea ja ilmaston kosteus lisääntyi. Tämän seurauksena metsät muuttivat havupuuvaltaisemmiksi. Myös kuusi alkoi levittäytyä idästä päin Sonkajärven metsiin. Kuusta oli tosin ollut korkeimmilla paikoilla jo paljon aikaisemmin, mutta vasta n. 5 000 vuotta sitten siitä tuli nopeasti valtapuu. Monin paikoin kosteuden lisääntyessä soistuminen kihhtui ja monet suot saivat rahka- peitteen. Soistumista lisäsi vielä vesistöjen umpeenkasvu. Vesien kirkkaus väheni ja Sonkajärven joille ja järville yleinen ruskea väri alkoi tulla vallitsevaksi. Tämä johtui soista ja happamista maista peräisin

olevista runsaasti humusta sisältävistä vesistä. Luonto kehittyi vähitellen nykyisen kaltaiseksi. Havumetsät, karut suot ja ruskeavetiset järvet tulivat maisemassa vallitseviksi.

LUONNON ERITYISPIIRTEITÄ

Luonnon yleiskuva

Sonkajärven luonnolle on ominaisinta ehkä sen moni- ilmeisyys, joka tulee varsin selvästi esiin liikuttaessa kunnan eri osissa. Täällä voi kokea rehevän järvenrantalehdon ja sen tarjoaman lajirunsauden.

Yhtälaililla on helppo löytää seutuja, joissa niukka- ravinteiset mäntykankaat ja kituliaat rämeet vuorottelevat antaen vaikutelman karuudesta. Laajat yhtenäiset soiden hallitsemat erämaaseudut lyövät leimansa luonnon yleisilmeeseen siinä kuin seudut, jossa peltokuviot maatiloineen, vehmaat mäkimaastot ja niiden väleissä pilkottavat vesistöt ranta- mökkeineen luovat vaikutelmaa elävästä kulttuurimaisemasta.

Kallioperä ja pinnanmuodot

Sonkajärvi sijaitsee erittäin vanhalla kallioperä- alustalla, jonka ikänä pidetään n. 2 800 milj. vuotta. Kallioperä on suurimmaksi osaksi pohja gneissia. Siellä täällä, esim. Sukevan tienoilla, on gabro-, anortosiitti- ja peridotiittiesiintymiä. Kallioperän rikkonaisuus ja ruhjeisuus tulee erityisesti näkyviin Sonkajärven lounais- ja keskiosissa, joka on pinnanmuodoiltaan vaihtelevaa, tyypillistä savolaista mäkimaaisemaa. Tällaisia ovat esim. Mäkikylän, Vänninmäen ja Oinasjärven seudut. Pinnanmuodoiltaan Sonkajärvi kuuluu kainuulaissavolaiseen vaaramaisematyyppiin. Kunnan alueella on kaksi merkittävää kallioperän ruhjetta, joilla on myös maisemallista arvoa. Toinen on Uuranholi Haataisten järvellä ja toinen Paisuan Kalliojärvellä. Kunnan korkeimmat kohdat ovat Laakajärven kaakkois- puolella sijaitseva Hukkamäki (235 m) ja Sirkkämäki (231 m), jotka sijaitsevat Suomen selän korkeilla seuduilla. Suuremmat korkeuserot ovat kuitenkin esim. Sukevalla sijaitsevalla Juhonmäellä (223 m) ja Sonkakosken ja Jyrkän puolivälissä sijaitsevalla Kulvemäellä (228 m). Noin 200 metriin kohoavia mäkiä on useita eri puolilla kuntaa.

Maaperä

Noin 2 kilometrin paksuinen mannerjätikkö jätti sulaessaan kallioperän verhoksi maaperän, joka koostuu Sonkajärvellä pääasiassa jäätikön mukanaan kuljettamasta moreenikuormasta. Jäätikön sulaessa vesiä virtasi vuolaina koskina jäätiköltä ja virtojen mukana kulkeutui myös maa-ainesta. Tällainen veden kuljettama maa-ainesta lajittui soraksi ja hiekaksi ja kerrostui harjuiksi. Esim. Sonkajärvi on rakennettu harjulle, paikalle missä aikoinaan kohosi valtava sulavesivirta ja joka kerrosti ko. harjun. Nyt tuo harju on suurimmaksi osaksi käytetty Sonkajärven tiestön rakennus- ja kunnossapitotöihin. Kirkonkylän kohdalla harju jakaantuu kahteen eri haaraan, joista toinen noudattelee Aittokosken tien vartta ja toinen Sonkakoskelle lähtevää tietä. Kunnan merkittävimmät harjualueet ovat Paisuan seudulla, missä Poskikankaan harju muodostaa paikoin tasaisia laajoja hiekkakankaita.

Eräs Sonkajärven maaperän erityispiirre ovat savipitoiset maat, jotka erityisesti kunnan lounaisosien vesistöjen varsilla ovat tyypillisiä. Esim. Matkusjoen varren alavat maat ovat maaperänsä pintaosiltan savi- ja hiesupitoisia aina Sukevalle asti.

Savikot kerrostuivat aikana, jolloin vesi peitti tuhansien vuosien ajan seudun alleen. Savi- ja hiesumaat on luonnollisesti käytetty tarkkaan hyväksi peltojen raivauksessa. Nykyisistä pelloista pääosa sijoittuu juuri noille alaville maille, joille vesi aikojen kuluessa kerrosti ravinnerikkaita järvenpohjakerrostumia. Sonkajärven pohjoinen ja koillinen puolisko on maaperällisesti hyvin erityyppistä kuin edellä mainitut saviperäiset hyväkasvuiset maaperän alueet. Esim. Sukevan tai Jyrkän seuduilla mineraalimaa on yleensä jo karumpaa, maasto tasaisempaa ja soisempaa. Seuduille ovat tyypillisiä suot ja niiden välissä kohoavat kivennäismaajuotit, pitkulaiset selänteet, ns. drumliinit, jotka ovat poikkeuksetta luode-kaakko- suuntautuneita, osoittaen näin mannerjäätikön kulkusuuntaa.

Metsäkasvillisuus ja eläimistö

Savialueiden ja hyväkasvuisen maaperän esiintyminen kunnan lounaisissa heijastuu myös kasvillisuudessa. Sonkajärven kunnan alueella tapahtuu metsäkasvillisuudessa selvä metsien muuttuminen karummiksi edettäessä kohti pohjoista ja itää. Sonkajärven kunnan lounaiseen osaan yltää Etelä-Suomen metsäkasvillisuusvyöhyke. Sonkajärvellä tavataan tietävästi esim. Suomen pohjoisimmat metsälehmukset. Koska metsien luonne muuttuu itään ja pohjoiseen mennessä, voidaan metsäkasvillisuus esitellä alueittain.

I. Saarimäen-Vänninmäen-Kainuunmäen alue

Näillä seuduilla ovat Sonkajärven rehevimmät metsät. Tuoreiden mustikkatyypin kankaiden ohella on myös rehevempiä lehtomaisia käenkaalioravanmarjatyypin kankaaita paljon. Valtapuuna on kuusi. Sekametsissä myös lehtipuuta on paikka paikoin. Rehevyys näkyy kasvillisuuden ohella myös puuston korkeissa kuutiomäärissä (jopa 270 - 290 m³/ha ja metsänkasvussa jopa 5 - 6,0 m³/ha). Rehevyyteen on vaikuttanut myös kauan jatkunut kaskeaminen. Tämä alue kuuluu Kuopion lehtokeksuksesta Iisalmeen päin ulottuvaan lehtomaiseen alueeseen.

II. Paisuan-Sonkajärven-Oinasjärven-Hirvijärven alue

Mustikkatyypin kankaiden ohella myös puolukkatyypin metsiä on jonkin verran. Lehtomaisia kankaaita esiintyy lähinnä korkeimpien huuhtoutumattomien mäkien rinteillä ja lakiosissa. Kuusi on valtapuu, mutta myös mäntyä esiintyy paljon.

III. Vehmasjärven-Jyrkän-Sukevan alue

Metsien rehevyys alentunut selvästi edellisiin nähden. Kuivahkot, lähinnä puolukkatyypin, kankaat ovat vallitsevia. Metsätyypeistä on paikoin vaikea saada selvää, sillä sekä Etelä-Suomen että Pohjanmaa-Kainuun metsäkasvillisuus- vyöhykkeiden tyyppejä esiintyy. Mänty on valtapuu, mutta rehevimmillä paikoilla ovat kuusikot yleisempiä.

IV. Raudanveden - Lika-Pyöreen - Iki-Volon alue

Kuuluu Suomenselän vedenjakaja-alueeseen. Kuten alueella III täälläkin esiintyy metsätyyppien kirjavuutta. Sekä Etelä-Suomen että Pohjanmaa-Kainuun tyyppejä tavataan rinta rinnan. Karuus on luonteenomaista metsille ja kuivahkot ja kuivat kankaat ovat vallitsevia. Mänty on valtapuu. Karuimmilla paikoilla (esim. Sukeva, Järvenpää, Palokangas) on jopa jäkälätyypin kankaaita. Talasjärven alue on poikkeus. Metsät ovat reheviä, siellä tavataan Pohjanmaa-Kainuun alueelle luonteenomaisia puolukka-mustikkatyypin tuoreita kankaaita. Tällä alueella metsän kasvu jää jo keskimäärin 2 - 3 m³/ha tasolle vuodessa. Sonkajärvellä esiintyvä eläimistö on monipuolista. Täällä

on mahdollista tavata suurpedoista karhu, susi ja ilves. Hirviä on ollut viime vuosina erityisen runsaasti. Lintulajeja on lukuisia, joista talvehtivista ovat tyyppilajeja esim. metsäkanalinnut, kanahaukka ja käpytikka. Harvinaisemmista lajeista ainakin hanhi, joutsen ja kalasääski pesivät Sonka-järven selkosilla. Myös kotka on mahdollista nähdä kunnan Rautavaaran puoleisilla erämaaseuduilla.

Vesistöt

Sonkajärven kunnan vesistöt ovat latvavesistöjä, mistä johtuu myös järvien suhteellinen vähäisyys ja jokien ja purojen runsaus. Vesistöjen päävaluma-alueet ovat suurimmaksi osaksi suoalueita, mistä johtuu myös vesien tummuus ja humuspitoisuus. Sonkajärven vedet kuuluvat vesien käyttöluokituksessa yleisesti luokkaan 3, tyydyttävä. Kunnan alueen läpi virtaa kaksi jokea, joilla on ollut merkittävä osa kunnan historiassa. Matkusjoki on tavallaan valtavyöly, jonka tuntumaan tällä hetkellä koko kunnan elin-keinoelämä keskittyy. Vaikka Rutakon kirkonkylä on näennäisesti sivussa jokivarresta, työntää Sonkajärvi lahtensa aivan kylän tuntumaan. Kunnan toinen keskus, Sukeva, on myös joen varrella. Matkusjokivarsi aina Iisalmesta Sukevalle edustaa savolaista kulttuurimaisemaa parhaimmillaan. Joen tai sen piiriin kuuluvien pienten järvien rannoille on raivattu suurin osa kunnan pelloista, sinne keskittyy myös huomattava osa asutuksesta. Nurmijoki, joka virtaa Sonkajärven keskiosien halki kunnan koillisosien suurten järvien (Laakajärvi ja Kiltuanjärvi) vesiä kuljettaen, on ympäristöltään lähes vastakohta Matkus-joelle. Jokivarsia reunustavat laajat, harvaan asutut erämaaseudut. Joen itäpuoleiset erämaat ovat lähes asumattomia, suovaltaisia ja Matkusjoen varsiin verrattuna karuja seutuja, mikä lienee myös pääsyy seudun harvaan asutukseen. Nurmijoen rantamaat eivät ole saaneet peitokseen savi- ja hiesupeatteita, joka olisi avannut seudun aikoinaan uudisasutukselle ja pellonraivaukselle. Nykyisin Nurmijoki kuitenkin palvelee kuntaa juuri erämaisen ympäristönsä takia kalastus- ja virkistysalueena. Luonnoiltaan erikoisia kohteita Eri puolilla kuntaa on kohteita, joita on haluttu suojella tai jotka olisivat suojelun tarpeessa. Seuraavassa joitain esimerkkejä: Talaskangas

Kunnan pohjoisosissa sijaitsee Talaskankaan metsä- ja suoalue, jossa on vielä tarjolla koskemattomia korpimaisemaa vanhojen metsien ja koskemattomien soien ja lampien. Tämä suojeltu seutu on mm. hanhien ja joutsenten asuinalue. Samalla suunnalla sijaitsee Lika-Pyöreen lampi, joka on kunnan arvokkaimpia lintuvesiä. Se on muuttoaikana lukemattomien sorsalintujen ja kahlaajien lepopaikka.

Kangaslampi

Kangaslammen seutu Jyrkällä on maisemallisesti arvokkain harjualue Sonkajärvellä. Noin 70 hehtaarin kokoinen maa-alue kuuluu suojelun piiriin. Erikoista alueella on kapea, jyrkkärinteinen harjuselänne, joka mutkittelevana kulkee kohti kaakkoa läpi suoalueiden. Erikoista on myös harjun syntytapa, josta kertovat esim. sen muodot. Kun jäätikön sulavedet kerrostivat harjun runsaat 9 000 vuotta sitten, olivat Kangaslammen seudut meren rannikkoa ja mitä todennäköisimmin harju syntyi niemeen hyvin lähelle vesirajaa. Tämä pieni- ja piirteinen, idyllinen rämesuo-lampi-harjumaisema sopii hyvin esim. päiväretkeilyalueeksi. Vahtisuo

Sukevan vahtisuo on kunnan suurin suojeltu suoalue, pinta-alaltaan n. 460 hehtaaria. Se on edustava, koskematon suoalue, joka on useiden kosteikkolintujen pesintäalue ja erityisesti muuttoaikoina esim. metsähanhien lepopaikka.

Uuranholi

Jyrkän Haataistenjärven kaakkoispäästä alkaa erikoinen kallioperässä oleva ruhje, Uuran rotkolaakso, joka jatkuu lähes yhtenäisenä jyrkkäseinäisenä kanjonina aina 4 km matkalla kohti Tiilikkaojen ja Sonkajärvi-Rautavaaran tien risteystä. Uuranholi kuuluu geologisen suojelun kohteisiin. Rotkolaakson pohjalla on soistunutta maastoa ja suolampia. Kanjonin jatkeena kaakkoon päin, jossain Viitamäen, Heinämäen tienoilla, alkaa esiintyä harjumaisia kumpuja, jotka yhtyvät pian yhtenäiseksi harjujaksoksi. Jääkauden sulamisvaiheessa rotkolaaksoa pitkin ovat kohisseet valtavat sulavesien virrat, joiden mukanaan kuljettamasta sorasta ja hiekasta ovat harjukerrostumat syntyneet. Vaikka Uuranholi on maisemallisesti huomiotaherättävä paikka, ovat sen lähiympäristössä tapahtuneet laajat avohakkuut ja voimaperäiset metsäauraukset vähentäneet sen maisemallista arvoa. Uuranholin lounaispuolelta kohoaa Uuranmäki, jonka laki on yli 80 metriä rotkon pohjaa korkeammalla. Mäen päältä avautuu näkymä yli Haataistenjärven ja sen takaisten erämaaseutujen. Rotkon reunoilla ja pohjalla kasvaa vielä järeää metsää. Rotkolaakso ympäristöineen on ollut viime vuosina esim. ilveksen ja huuhkajan asuinseutuja.

Nälkömäki Esim. Mäkikylä tai Nälkömäki ovat seutuja, joissa kasvillisuuden rehevyys on erityisen silmiinpistävä. Esim. 5-tieltä Nälkömäkeen kääntyvän tien varresta on tavattavissa lehtomaista käenkaalityypin kuusikkoa, jossa kasvaa runsaasti mm. saniaisia ja muita rehevyyttä kuvastavia lajeja. Poikkeuksellisen rehevyyden taustalla on kaskeamisen ravinteisuutta lisäävä vaikutus, mutta myös maaperän luontaiset ominaisuudet. Maa on hikevää, ts. savipitoista ja vettä pidättävää. Nälkömäki soveltuisi hyvin retkeilykohteeksi.

SONKAJÄRVEN ASUTTAMINEN JA LUONNON MUUTTUMINEN

Varhaisasutus

Sonkajärven ensimmäisiä asukkaita jääkauden jälkeen olivat todennäköisesti pohjoiset heimot, jotka metsästäivät peuroja ja hylkeitä jäästä vapautuneen Itämeren ranta-alueilla. Mutta pysyvästä asutuksesta on löydetty todisteita vasta paljon myöhemmältä ajalta. Vanhimmat asuinpaikat on löydetty Sukevan Hirvijärveltä (Hiekkapaikka). Se on ajoitettu noin 5 000 vuotta vanhaksi. Lähes yhtä vanhoja löytöjä on tehty myös Rutakolta, Hankamäeltä ja Pentasta.

Saamelaisasutusta on ollut joka puolella pitäjää. Tästä on osoituksena paikannimistö (mm. Lapinkylä Sukevalla, Lapinkoski Sonkajärvellä ja Poromäki Mäkikylässä). Saamelaiset joutuivat kuitenkin siirtymään pohjoiseen savolaisten ilmestyttyä tänne 1500-luvun alkupuolella. Viimeiset saamelaiset poistuivat vuoden 1650 tienoilla.

Ihmisen aiheuttamia muutoksia

Kaski

Keskiajalle saakka ihmistoiminnan vaikutukset luontoon olivat olleet vähäisiä. Savolaisasutuksen levitessä 1500- ja 1600-luvuilla kaskeaminen yleistyi ja sitä jatkui 1800-luvulle saakka. Seurauksena oli muutoksia puulajisuhteissa. Havupuiden osuus väheni ja lehtipuiden, etenkin koivun ja lepän, osuus kasvoi. Kaski tehtiin yleensä reheville huuhtoutumattomille maille mäkien lakiosiin ja rinteille. Seurauksena oli ravinteisuuden lisääntyminen entisestään. Nykyisin nämä alueet ovat yleensä parasta metsämaata (esim. Mäkikylä, Otramäki ja Vänninmäki) ja metsät niissä ovat usein ensimmäistä tai toista sukupolvea kaskeamisen jälkeen. Eniten kaskeamista on tapahtunut Sonkajärven asutuimmilla seuduilla, ts. lounais- ja eteläosissa kuntaa.

Metsätalous

Myöhemmin metsien rakenne muuttui ja metsäala väheni lisää tervanpolton, pellonraivauksen ja teiden rakentamisen seurauksena. Viimeisin suurempi mersien rakenteeseen vaikuttava tekijä on ollut nykyaikainen metsätalous, suuret avohakkuut ja suo-ojitus. Lehtipuiden osuus on vähentynyt ja havupuista etenkin mänty on lisääntynyt. Samalla metsien aluskasvillisuus on yksipuolistunut. Lisäksi metsien ikärakenne on muuttunut. Monin paikoin Sonkajärven itä- ja pohjoisosissa taimistot ovat nykyisin metsien yleisin ikäluokka.

Järvenlaskut Anttila, Veikko (1967). Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansantieteellinen tutkimus. (Mit deutschem Referat). Kansantieteellinen arkisto 19. Suomen muinaisyhdistys. 337 s. Vesajoki, Heikki (1982/1983). Suomen järvenlaskut.

Mitä luonto tarjoaa

Sonkajärvelle on kehittynyt tarjonnaltaan monipuolinen luonto. Maaperä on suurimmassa osassa kuntaa hyväkasvuista. Parhaat savikot on raivattu viljelyksille, kaikkiaan noin 5,9 % kunnan pinta-alasta on peltoa. Joutomaata on vähän, sillä n. 80% maa-alasta luokitellaan kasvulliseksi metsämaaksi. Tuo alue tuottaa puuta lähes 10 000 mk:n edestä vuodessa jokaista sonkajärveläistä kohti. Huolimatta metsämaan suuresta osuudesta Sonkajärven alueella on Kuopion läänin kunnista suurimmat turvevarat. Turvevarojen käyttö on kuitenkin toistaiseksi vähäistä. Myös alueen sora- ja hiekkavarat ovat lähes riittävät tyydyttämään paikallisen kulutuksen.

Hirviä ja muuta riistaa kaadetaan syksyisin metsistä yli miljoonan markan edestä. Kalastuksen, marjastuksen ja muun keräilyn määrää on vaikea arvioida, mutta niillä on tärkeä merkitys ostoruoan lisänä. Marjojen poimiminen myyntiin tarjoaa kaikille mahdollisuuden mukaviin lisäansioihin. Sonkajärven moni-ilmeisen luonnon tärkeä luonnonvara on myös sen virkistysarvo.

Sen merkitys tulevaisuudessa kasvanee, sillä kiireisen ja tehokkaan elämänrytmin vastapainoksi ihminen tarvitsee myös henkisiä arvoja. Elämme täällä käytännössä luonnon keskellä, joten emme välttämättä tätä arvoa aina huomaa. Virkistysarvojen merkitystä vähentää myös se, että niiden arvoa on mahdoton mitata rahassa.

Sonkajärven luonto luo kaikki edellytykset viihtymiselle. Usein tämän oivaltaa vasta, kun on jättänyt kotikuntansa ja siirtynyt kaupunkielämään. Maassamme on paljon seutuja, joiden ihmisten katselevat pienellä kademielellä sonkajärveläisten asuinseutuja. Jokaisella sonkajärveläisellä on ylpeyden aihetta kotiseutunsa luonnosta.

KIRJALLISUUTTA

Luonnon- ja ihmistoiminnan historia

Anttila, Veikko (1967). Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansantieteellinen tutkimus. (Mit deutschem Referat). Kansantieteellinen arkisto 19. Suomen Muinaismuistoyhdistys. 337 s.

Bisi, Jukka (1988). Ylä-Savon luonto ja sen kehityshistoria. Ylä-Savon Instituutti, tutkimusraportti x:1989. 56 s.

Kuusisto, Esko (1984). Suomen vesistöjen bifurkaatiot (The bifurcations of Finnish watercourses). Terra 96, 253 - 261.

Laajoki, Kauko-J. Luukas (1988). Early Proterozoic stratigraphy of the Salahmi-Pyhäntä area, central Finland, with the emphasis on applying the principles of lithodemic stratigraphy to a complexly deformed and metamorphosed bedrock. Bull of Geol. Soc. of Finland, 60:2, 79 - 106. (Kartta Sven kallioperästä). Lehtinen, Ari (1990). Metsäluontomme kulttuuri- historiasta yhteiskuntakehityksen heijasteita suomalaisessa metsämaisemassa. Terra 102:4, 284 - 293

Palmén, E.G. (1903). Äldre och nyare sjöfällningar och sjöfällningsförsök i Finland (Seespiegelsenkungen in Finland). Fennia 20:7, 108 pp. Add.

Tikkanen, Matti (1990). Suomen vesistöjen jääkauden jälkeinen kehitys. Terra 102:4, 239 - 255.

Timgren, Lars (1978). Ancylysjärven ranta Pohjois- Savossa (The shoe of Ancylys Lake in Northern Savo, Finland). Terra 90, 12 - 14.

Asutus

Palomäki, Mauri (1960). Suomen sodanjälkeisen asutustoiminnan alueellisia piirteitä. Terra 72, 149-163

Yleishistoria

Rissanen, Santeri (1972). Iisalmen entisen pitäjän historia. Iisalmen, Sonkajärven ja Vieremän kunnat. Pohjois-Savon kirjapaino Osakeyhtiö. 531 s. + 79 s.liitteitä.

Räisänen, Tauno (1959). Iisalmen kauppalan ja kaupungin historia 1860 - 1930. Iisalmen kaupunki. Kuopio. 859 s+karttoja.